

ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԵՏ ՀՍԽՀ  
ԱՌԵՎՏՐԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՌՆՋՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ  
ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ (1921-1922 թթ.)

1921-1922 թթ. խորհրդային հանրապետությունների հետ ՀՍԽՀ առևտրատնտեսական հարաբերությունները մեծ նշանակություն են ունեցել հանրապետության տնտեսական կյանքի աշխուժացման համար, սակայն այդ հարաբերությունները համակողմանի կերպով չեն ուսումնասիրվել: Պետք է նշել, որ խորհրդային հանրապետությունների շարքում առանձնապես մեծ է եղել Ռուսաստանի դերը, որի հետ սերտ առևտրատնտեսական կապերը և նրանից ստացած տնտեսական օգնությունը մեծապես նպաստեցին Հայաստանի քայքայված տնտեսության վերականգնմանը: ՌԽՖՍՀ-ի հետ մեկտեղ Հայաստանն առևտրատնտեսական կապեր էր հաստատել խորհրդային մի շարք հանրապետությունների հետ (Ադրբեջան, Վրաստան, Ուկրաինա): Այդ հարաբերությունների շնորհիվ խորհրդային Հայաստանի իշխանությունները կարողացան փոքր ինչ աշխուժացնել երկրի արդյունաբերությունը, ինչն էլ իր հերթին մեծ նշանակություն ունեցավ երկրում սոցիալ-տնտեսական վիճակի բարելավման համար: Հենց այդ հարցի լուսաբանմանն էլ նվիրված է սույն հոդվածը:

1921 թ. սկսած առևտրատնտեսական որոշակի հարաբերություններ են հաստատվում Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև: Հոկտեմբերին Ադրբեջանում ՀՍԽՀ լիազոր ներկայացուցիչ Դովլաթովը և Բաքվի «Դոմկրատ» գործարանի տնօրեն Հ. Քոչարովը պայմանագիր են ստորագրում, համաձայն որի՝ խորհրդային Հայաստանի կառավարությունն անհատույց իր տնօրինման տակ էր վերցնում վերջինիս դեռևս չպետականացված գործարանը՝ այնտեղ կացիներին, պայտերի և գյուղատնտեսության հա-

մար անհրաժեշտ այլ գործիքների արտագրություն սկսելու համար: Պայմանագիրը բաղկացած էր 8 կետից, որտեղ նշված էին Հ. Քոչարովի կողմից գործարանը ՀՍԽՀ-ին հանձնելու կարգը և պայմանները: Բացի այդ՝ նշվում էր, որ Քոչարովի գործարանն իր արտադրանքը պետք է վաճառեր միայն Խորհրդային Հայաստանին: Եթե ՀՍԽՀ իշխանությունները պատրաստի արտադրանքի համար չվճարելն երկու ամսվա ընթացքում, Քոչարովն իրավունք ուներ դրանք վաճառել մասնավոր անձանց<sup>1</sup>: Այս գործարքի մասին Դոկլաթովը տեղեկացնում է ՀԱՍՀ Ժողտնտխորհի նախագահ Լուկաշինին՝ նշելով, որ մետաղի ջարգոնի գնի պատճառով ավելի նպատակահարմար է, որպեսզի գործարանը մնա Բաքվում և աշխատի այնտեղ<sup>2</sup>:

Թե ինչպիսի պատասխան է տվել Լուկաշինը Դոկլաթովի առաջարկին, հայտնի չէ, բայց, ամենայն հավանականությամբ, այն բացասական է եղել: Այս կարծիքը հիմնավորվում է այն փաստով, որ 1921 թ. վերջերին նույն Քոչարովը դարձյալ համագործակցության առաջարկով դիմում է Բաքվում Խորհրդային Հայաստանի ներկայացուցչությանը, բայց այս անգամ ոչ միայն իր, այլև Բաքվի պղնձաձուլարանների նախկին տնօրեններ Օզանեզով եղբայրների և Աստվածատուր Տեր-Կարապետովի անունից: Խումբը Հայաստանի իշխանություններին առաջարկում էր իրենց պատկանող հաստոցների, շարժիչների և գործիքների օգտագործմամբ Երևանում բացել պողպատ-պղնձի ձուլարան և մեխանիկական գործարան: Ըստ նախաձեռնող խմբի ներկայացրած ծրագրի՝ բացվող գործարանում առաջարկվում էր ունենալ պողպատ-պղնձի ձուլարան, դարբնոց, մեխանիկական արտադրամաս<sup>3</sup>:

<sup>1</sup> ՀԱԱ, ֆ.115, ց. 1, գ. 36, ք. 62:

<sup>2</sup> Նույն տեղում, ք. 64:

<sup>3</sup> Նույն տեղում, գ. 82, ք. 21:

Թե ինչպիսին եղավ ՀՍԽՀ կառավարության պատասխանը և ինչ ճակատագիր ունեցավ վերոհիշյալ պայմանագրի նախագիծը, մեզ հայտնաբերել չհաջողվեց:

Մեր կարծիքով, Բաքվի հայ գործարանատերերի այս շահագրգռվածությունը բացատրվում էր նրանով, որ վերջիններս մտավախություն ունեին, թե իրենց պատկանող հաստոցները կարող են պետականացվել ադրբեջանական իշխանությունների կողմից: Դրանք նվիրելով Հայաստանին՝ նրանք որոշ չափով կպահպանեին իրենց ունեցվածքը, որովհետև Հայաստանի իշխանություններին առաջադրած պայմաններով հաստոցների տերերը պետք է հիմնադրվող գործարանում աշխատեին որպես տնօրեններ:

Հայ-ադրբեջանական առևտրատնտեսական համագործակցության օրինակ է այն փաստը, որ երկրի կաշվե արդյունաբերության զարգացման համար անհրաժեշտ աղաղման<sup>4</sup> նյութերը Հայաստանի կառավարությունը որոշում է ձեռք բերել Ադրբեջանից: Այդ նյութերը ձեռք բերելու նպատակով ՀՍԽՀ իշխանություններն Ադրբեջան են ուղարկում Հայրապետ Խաչատրյանցին: Վերջինս իր օգնականի հետ շրջում է Ադրբեջանի մի շարք շրջաններում և պարզում, որ այդ նյութերն ավելի նպատակահարմար է ձեռք բերել «Ազսոյուզի» միջոցով, քանի որ մասնավոր անձանցից գնելու դեպքում հարկ կլինեի մի քանի անգամ ավելի թանկ վճարել: Հայաստանի պատվիրակներին հաջողվում է 1921թ. հուլիսի 5-ին Ադրբեջանին հանձնված Ղարաբաղի շրջանում ձեռք բերել 1222 փութ աղաղման նյութեր: Նոյեմբերի 20-ին Լուկաչինը Դովլաթովին և Խաչատրյանցին հեռագիր է ուղարկում՝ առաջարկելով աղաղման նյութեր ձեռք բերել նաև Ադրբեջանի Գյանջայի շրջանում: Հանձնարարությունը կատարվում է և Հայաստանի պատվիրակներին հաջող-

<sup>4</sup> Այս նյութերը օգտագործվում են կաշվի վերամշակման համար:

վում է Գյանջայի և Գյոքչայի շրջաններում ձեռք բերել 446 փութ, աղաղման նյութեր<sup>5</sup>:

Այս գործարքներից բացի Հայաստանի իշխանություններն առևտրական ակտիվ հարաբերությունների մեջ էին ադրբեջանական մեկ այլ ընկերության՝ «Ազնեվթի» հետ: 1922 թ. Հունվարի 30-ին «Ազնեվթի» ղեկավար Ա. Աերբերովսկին և ՀԱՍՀ Ժողկոմխորհի նախագահ Ալ. Մյասնիկյանը համագործակցության վերաբերյալ պայմանագիր են ստորագրում: Այն բաղկացած էր 9 հոդվածից: Պայմանագրի համաձայն՝ «Ազնեվթի» Հայաստանի ձեռնարկությունների կարիքների համար տրամադրում էր մոտ 100 հազար փութ նավթամթերք, որը բաց էր թողնվելու 1914 թ. Հունվարի գներով: Նավթի փոխարեն Հայաստանի Ժողտնտեսության բարձրագույն խորհուրդը Բաքու էր ուղարկում Հայաստանի պետական մարմինների տրամադրության տակ գտնվող ամբողջ ծծմբաքարր, դինին և կոնյակը: Պայմանագիրն ուժի մեջ էր մտնում փետրվարի 1-ից և գործելու էր մինչև 1923 թ. մայիսի 1-ը<sup>6</sup>:

Այս պայմանագրում որպես համագործակցության հիմք ընդունվել էր ապրանքափոխանակությունը: Ադրբեջանին տրամադրելով այդ պահին Հայաստանում արտադրվող ապրանքները, ՀԱՍՀ իշխանությունները դրա դիմաց ստացվող նավթը ոչ միայն օգտագործում էին երկրի գործարանների կարիքների համար, այլև այն փոխանակում էին այլ երկրներում՝ Հայաստան ներկրելով առաջին անհրաժեշտության ապրանքներ:

«Ազնեվթի» հետ մեկ այլ պայմանագիր Հայաստանի իշխանությունները ստորագրում են ապրիլի 26-ին Բաքվում: «Ազնեվթի» կողմից այն ստորագրում է կազմակերպության ղեկավարի օգնական Դոցը, իսկ հայկական կողմից՝ ՀԱՍՀ Ժողտնտեսության բարձրագույն խորհրդի ներկայացուցիչ Արտեմ Զոհրաբյանցը: Պայմանագիրը բաղկացած էր 14 հոդվածից:

<sup>5</sup> Նույն տեղում, գ. 87, ք. 9:

<sup>6</sup> Նույն տեղում, ք. 55:

Առաջին հողվածի համաձայն՝ հայկական կողմը պարտավորվում էր Ալավերդու, Սուսիմադանի և Տանճուտի հանքերից «Ազնեվթի» կարիքների համար տարեկան ուղարկել 300 հազար փուլ, ծծմբաքար: Ըստ Գրդ հողվածի՝ Հայաստանից ուղարկվող ծծմբաքարի դիմաց «Ազնեվթը» ուղարկելու էր նավթ, և կերոսին հետևյալ համամասնությամբ՝ 60 %-ը նավթ, 40 %-ը՝ կերոսին: Պայմանադրով նավթի մեկ փուլի դինը սահմանվում էր 40 կուպեկ, կերոսինի մեկ փուլը՝ 50 կուպեկ: Բաքու ուղարկվող ծծմբաքարի նախորդ ամսվա խմբաքանակի դիմաց ադրբեջանական կողմը վճարելու էր հաջորդ ամսվա 15-ին: «Ազնեվթը» որպես կանխավճար հայկական կողմին տրամադրում էր 7 ցիստեռն նավթ, և 3 ցիստեռն կերոսին (հողվ. 11): 13-րդ հողվածի համաձայն՝ պայմանադրի բնօրինակը պահվելու էր Բաքվում, իսկ կրկնօրինակը՝ Երևանում<sup>7</sup>:

Սրանք Ադրբեջանի հետ առևտրատնտեսական հարաբերությունների կոնկրետ օրինակներ են և մեծ նշանակություն ունեցան Հայաստանի տնտեսության զարգացման համար:

Ադրբեջանի հետ առևտրատնտեսական հարաբերություններին զուգահեռ, խորհրդային Հայաստանը առևտրատնտեսական որոշակի առնչություններ է ունեցել նաև խորհրդային Ադրբեջանի մաս կազմող Նախիջևանի Ինքնավար Սոցիալիստական խորհրդային Հանրապետության հետ: 1921 թ. փետրվարի 22-ին Նախիջևանում բացվում է խորհրդային Հայաստանի տնտեսական ներկայացուցչությունը<sup>8</sup>, իսկ 1922 թ. փետրվարի 22-ին ՀՍԽՀ արտգործօղկոմատը Նախիջևան է ուղարկում Սերս Մանուցյանին: Վերջինիս տրված մանդատում նշվում էր, որ այն ներկայացնողը Նախիջևանի Ինքնավար Սոցիալիստական խորհրդային Հանրապետությունում ՀՍԽՀ լիազոր ներկայացու-

<sup>7</sup> Նույն տեղում, գ. 83, թ. 22:

<sup>8</sup> Եսայան Ա., Հայաստանի միջազգային իրավական դրությունը 1920-1922 թթ., Ե., 1967, էջ 395-396:

ցիչն է, և խնդրվում է Նախիջևանի իշխանություններին ամեն հարցում աջակցել նրան<sup>9</sup>:

«Խորհրդային Հայաստան» թերթի «Եղբայրական օգնություն Նախիջևանին» վերնագրով հոգևածում նշված է, որ «Հայաստանի Ժողկոմխորհրդի Համեստ միջոցներից միշտ էլ բաժին է տրամադրել Նախիջևանի հանրապետությանը: Որոշում է ընդունվել Նախիջևանին մաս-մաս տրամադրել 20.000 ռ. ոսկով, որից 5000-ը մայիսի 10-ին է տրամադրվել»<sup>10</sup>:

1922 թ. հուլիսի 2-ին «Հայկոոպի» և «Նախսոյուզի» (Նախիջևանի շրջանի կոոպերատիվների միություն) միջև ստորագրված համաձայնագրով վերջինս, որպես ինքնուրույն կոոպերատիվ կազմակերպություն, մտնում է Հայկոոպի կազմի մեջ: «Նախսոյուզը» պարտավորվում էր արտասահմանյան բոլոր գնումները կատարել Հայկոոպի արտասահմանյան գրասենյակների միջոցով: Փոխադարձ իրազեկության և կապի հաստատման նպատակով երկու կողմերը պայմանավորվում են երկուստեք ունենալ ներկայացուցիչներ: «Նախսոյուզի» հետ համաձայնություն է կնքվում Սուստինսկի աղահանքերը շահագործելու, ինչպես նաև Օրդուբադում շերամի կոկոններ դնելու մասին<sup>11</sup>:

Երկկողմ հարաբերություններում, այնուամենայնիվ, գոյություն ունենալ որոշակի լարվածություն: 1921 թ. դեկտեմբերի 10-ին ՀՍԽՀ արտգործժողկոմատը բողոքի նոտա է ուղարկում Նախիջևանի արտգործժողկոմատ, որտեղ նշվում է, որ Զուլֆայից Հայաստան եկող գնացքները կանգնեցվում են Նորաշեն կայարանում և ձերբակալվում են ՀՍԽՀ այն քաղաքացիները, որոնց մոտ լինում է թեկուզ մեկ փութ ցորեն: «Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Կովբյուրոյի հրամանով Վրաստանի, Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև բոլոր բեռները պետք է անցնեն առանց ստուգման և որ Հայաստանից Նախիջևան մեկ-

<sup>9</sup> ՀԱԱ, ֆ. 114, ց. 1, գ. 206, ք. 1, գ. 241, ք. 87:

<sup>10</sup> «Խորհրդային Հայաստան», 14 մայիսի 1922 թ., N 105:

<sup>11</sup> Նույն տեղում, 2 հուլիսի 1922 թ., N 145:

նող գնացքները չեն ստուգվում մեր կողմից, խնդրում եմ, որ սլեսզի Նախիջևանի Արտգործնախարարությունը միջամտի՝ հետազայում նման դեպքերը բացառելու նպատակով»,- գրված է նոտայի վերջում<sup>12</sup>:

Ընդհանրապես, Նախիջևանի իշխանություններից և մանավանդ Նորաշեն կայարանի ղեկավարությունից միայն հայերը չէին գժգոհում: Հանիրավի գործողություններ էին կատարվում նաև Պարսկաստանի քաղաքացիների նկատմամբ: Հայտնի է, որ Նորաշեն կայարանում պարսիկ ուղևորների բեռները հափշտակելու փաստով Երևանում Պարսկաստանի փոխհյուպատոս Արգուլֆեթ խանը բողոքի նոտա է ուղարկել Նախիջևանի իշխանություններին՝ նշելով, որ նման դեպքերի կրկնության դեպքում ինքը կդիմի Պարսկաստանի կառավարությանը<sup>13</sup>:

Խորհրդային հանրապետությունների շարքում մյուս երկիրը, որի հետ որոշակի առևտրատնտեսական առնչություններ հաստատելու փորձեր կատարեցին Խորհրդային Հայաստանի իշխանությունները, Վրաստանն էր: Դեռևս 1920 թ. դեկտեմբերի 27-ին Վրաստանում Խորհրդային Հայաստանի լիազոր ներկայացուցիչ էր նշանակվել Դանուշ Շահվերդյանը: Այդ մասին հայկական կողմը հատուկ նամակ էր ուղարկել Վրաստան<sup>14</sup>:

Հայաստանի համար Վրաստանի հետ առևտրատնտեսական հարաբերություններ հաստատելը կարևոր էր այն առումով, որ ՀՍԽՀ իշխանություններն այլ երկրների հետ ապրանքափոխանակության համար կարող էին օգտագործել Վրաստանի սևծովյան նավահանգիստները, և բեռներն առանց դժվարությունների տեղափոխել Երևան: Վրաստանի հետ հարաբերություններն ակտիվացան միայն 1921 թ. փետրվարից հետո, երբ այնտեղ հաստատվեցին խորհրդային կարգեր: Մինչ այդ, վրացական իշխանություններն անընդհատ արգելքներ էին հարուցում և թույլ

<sup>12</sup> ՀԱԱ, ֆ. 114, ց. 1, գ. 206, ք. 11:

<sup>13</sup> Նույն տեղում, գ. 187, ք. 90:

<sup>14</sup> Նույն տեղում, ց. 2, գ. 49, ք. 2:

չէին տալիս իրենց տարածքով անցնի Ռուսաստանից և Ադրբեյջանից դեպի Հայաստան ուղարկվող հացահատիկը և այլ բեռներ: Այս փաստը հարուցում էր Հայաստանի իշխանությունների արդարացի զայրույթը:

Արխիվային փաստաթղթերի ուսումնասիրությունը մեզ հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ շատ հաճախ Վրաստանի կենտրոնական իշխանությունների հրահանգները չէին կատարվում տեղական վրացական չինովնիկների կողմից: Դրա վառ օրինակ է հանդիսանում Վրաստանից Հայաստան եկող գնացքի կոմենդանտի հեռագիրը, որը նա 1921 թ. հունվարի 30-ին ուղարկել էր Վրաստանում ՀԱՍՀ լիազոր ներկայացուցիչ Դանուշ Շահվերդյանին: Հեռագրում նշվում էր, որ Հայաստան եկող իր ղեկավարած գնացքը բերում է 12 վագոն ցորեն, գարի, բրինձ և զանազան այլ ապրանքներ: Սակայն, Շահալի կայարանի ղեկավարությունը հրաժարվել էր բաց թողնել 3 վագոն՝ չտալով ոչ մի բացատրություն և դրանով խախտելով տրանզիտի վերաբերյալ հայ-վրացական պայմանավորվածությունները: «Խնդրում եմ Զեզ անհապաղ միջամտելու երեք վագոն ապրանքը բաց թողնելու համար», — դրված է հեռագրի վերջում<sup>15</sup>:

Այս խնդրի վերաբերյալ Դանուշ Շահվերդյանը հետևողականություն է ցուցաբերում և միջադեպը հարթվում է: Վրացական կողմը համաձայնվում է վերադարձնել առգրավված 3 վագոն ապրանքը: Այդ մասին մենք տեղեկանում ենք Դ. Շահվերդյանի կողմից 1921 թ. փետրվարի 15-ին Բաքվում ՀԱՍՀ լիազոր ներկայացուցիչ Աթաբեկյանին ուղարկված հեռագրից: Նշվում էր, որ Շահալիում կանգնեցված երեք վագոն ապրանքը բաց է թողնվել և Թիֆլիսում ՀԱՍՀ լիազոր ներկայացուցչությունը անում է հնարավոր ամեն ինչ՝ ապագայում այլևս նման երևույթների չկրկնման համար<sup>16</sup>:

<sup>15</sup> Նույն տեղում, ց. 1, գ. 42, ք. 29, գ. 44, ք. 32:

<sup>16</sup> Նույն տեղում, գ. 83, ք. 13:

Թիֆլիսում լիազոր ներկայացուցչությունից ռացի ՀՍԽՀ-ն հյուպատոսարաններ ունեն նաև Բաթումում և Սուխումում: Հատկապես ակտիվ էր Բաթումի հյուպատոսարանը: Այնտեղ էր գտնվում նաև Հայաստանի տնտեսական ներկայացուցչությունը:

Թիֆլիսում Հայաստանի ներկայացուցչությունը տնտեսական կապեր էր հաստատել Բաթումում գործող «Կովկաս» առևտրային ընկերության հետ: Վերջինս ՀՍԽՀ իշխանությունների պատվերով երկրին անհրաժեշտ ցանկացած ապրանք գնում էր արտասահմանից և տեղափոխում Բաթում, որտեղից էլ Հայաստանի իշխանությունները կազմակերպում էին այդ բեռների տեղափոխությունը Հայաստան<sup>17</sup>:

1922 թ. հունվարի 30-ի Բաթումում ՀՍԽՀ տնտեսական ներկայացուցչի գրությունում մանրամասն ներկայացված է Բաթումում իրենց գործունեությունը և Հայաստանի տնտեսության համար Բաթումի նշանակությունը: ՀՍԽՀ տնտեսական ներկայացուցչությունը պարբերաբար տեղեկություններ էր հաղորդում Բաթումի, արևմտյան և ռուսական մերձծովյան շուկաներում տիրող վիճակի մասին: Տնտեսական ներկայացուցչության մյուս կարևոր խնդիրը գաղթականների հարցն էր: Բաթումում գտնվող գաղթականների վիճակը ծայրահեղ ծանր էր և տնտեսական ներկայացուցչությունն ակտիվ գործունեություն էր ծավալում գաղթականներին օգնելու համար<sup>18</sup>:

Պետք է նշել, որ չնայած դժվարություններին, Հայաստանի իշխանություններն ամեն ջանք գործադրում էին Վրաստանի հետ տնտեսական հարաբերություններ բարելավելու ուղղությամբ և օգտագործում էին ցանկացած հնարավորություն՝ Հայաստանն անհրաժեշտ ապրանքներով ապահովելու համար:

Առևտրատնտեսական հարաբերություններ հաստատելու որոշակի փորձեր կատարվեցին նաև Ուկրաինայի հետ: 1921 թ.

<sup>17</sup> Նույն տեղում, գ. 42, թ. 107:

<sup>18</sup> Նույն տեղում, գ. 258, թ. 3-5:

հունիսի 21-ին ՀԱՍՀ արտգործօղկոմատը երկկողմ ապրանքափոխանակություն հաստատելու առաջարկով դիմեց Ուկրաինայի իշխանություններին, որոնք տվեցին իրենց համաձայնությունը: Այդ մասին տեղեկանում ենք 1921 թ. հոկտեմբերին ՀԱՍՀ արագործօղկոմատին ուղղված Ուկրաինայում խորհրդային Հայաստանի լիազոր ներկայացուցիչ Կարախանյանի հեռագրից: Կարախանյանը հեռագրում հետաքրքրվում էր «Հայաստանն ի՞նչ քանակությամբ, թնդությամբ կոնյակ և երիտասարդ գինի կարող էր առաքել և ի՞նչ ժամկետներում: Ուկրաինայում խորհրդային Հայաստանի ներկայացուցիչը նշում է նաև, որ այնտեղ կարելի է ձեռք բերել ուսական արտադրության մինչև մեկ միլիոն արշին կտորեղեն և գյուղատնտեսական գործիքներ: Ապրանքափոխանակության դեպքում հաշվի են առնվելու մինչև պատերազմը գործած գները»<sup>19</sup>, — նշված է հեռագրի վերջում:

Կարախանյանի հեռագրի պատասխանը Հայաստանի իշխանություններն անհայտ պատճառներով ձգձգում են: Այս փաստը զարմանալի է, քանի որ ուկրաինացիները համաձայնվել էին Հայաստանի հետ առևտուր իրականացնել հենց այն պայմաններով, որով ցանկացած երկրի հետ առևտրատնտեսական հարաբերություններ հաստատելու ժամանակ ձգտում էին Հայաստանի իշխանությունները, այսինքն՝ ապրանքափոխանակության միջոցով: Հոկտեմբերի 29-ին Կարախանյանը կրկին հեռագրում է Հայաստան կրկնելով Ուկրաինայի հետ ապրանքափոխանակության հաստատման անհրաժեշտության մասին<sup>20</sup>: Վերջապես, նոյեմբերին ՀԱՍՀ Ժողտնտեսության բարձրագույն խորհրդի քարտուղար Տեր-Հովնանյանը Կարախանյանին գրում էր, որ շուտով Հայաստանի Ժողտնտեսության ներկայացուցիչ հետ Ուկրաինա է ուղարկվելու կոնյակ և դինի<sup>21</sup>: Այդ մասին տեղե-

<sup>19</sup> Նույն տեղում, ֆ. 115, ց. 1, գ. 36, ք. 77:

<sup>20</sup> Նույն տեղում, գ. 82, ք. 33:

<sup>21</sup> Նույն տեղում, ք. 32:

կանում ենք 1922 թ. հունվարի 23-ին ՀՍԽՀ Ժողտնտխորհի նախագահ Լուկաշինին ուղարկված Կարախանյանի նամակից: Կարախանյանը գրում էր, որ Ուկրաինյան կարող է բազմազան ապրանքատեսակներ ուղարկել Հայաստան, բայց դրա դիմաց պետք է ստանա այնպիսի ապրանք, որը չկա տեղում: Նա դիմում է բազմաթիվ հիմնարկությունների՝ առաջարկելով գնել հայկական կոնյակը, բայց մերժում է ստանում: Լիազոր ներկայացուցչի խոսքերով հնարավոր չէ կոնյակը վաճառել նաև մասնավոր անձանց, քանի որ Ուկրաինայում բացակայում է կոնյակի ազատ վաճառքի մասին դեկրետը: Իսկ ինչ վերաբերվում է գինուն, ապա, գեկուցողի խոսքերով, այն ավելի դյուրին է վաճառել: Բացի այդ, Ուկրաինայի Արտառը (արտաքին առևտրի մարմինը) հրաժարվում է գյուղգործիքները և մանուֆակտուրան փոխանակել հայկական կոնյակի և գինու հետ՝ իր քայլը պատճառաբանելով նրանով, որ ստացված գինին և կոնյակն անհնար է վաճառել արտասահմանում:

1921 թ. նոյեմբերի 29-ին Կարախանյանը հերթական հեռագիրն է ուղարկում Հայաստան: Հեռագրում նշվում էր, որ Պարկով քաղաքում բնակվող լուցկու գործարանատեր Յազիջյան հղբայրները դիմել են ներկայացուցչություն և խնդրել աջակցել իրենց՝ այդ գործարանը Հայաստան տեղափոխելու հարցում: Յազիջյանները ցանկություն էին հայտնել, բացի լուցկու արտադրությունից, Հայաստանում զբաղվել նաև մատիտի, կարմիր ֆոսֆորի և օճառի արտադրությամբ: Գործարանի արդյունավետության բարձրացման նպատակով նրանք պարտավորվում էին Հայաստան տեղափոխել տարբեր հաստոցներ՝ հետևյալ պայմաններով՝ գործարանը համարվում էր ՀՍԽՀ սեփականությունը և հղբայրները ստանալու էին աշխատավարձ, ինչպես նաև շահույթից որոշակի տոկոս, կամ էլ հղբայրները համարվելու էին սեփականատերեր, սուբսիդավորվելու էին պետության կողմից և սուբսիդիան վերադարձնելու էին պատրաստի արտադրանքի

տեսքով<sup>22</sup>: Վերջում Կարախանյանը ՀՍԽՀ իշխանություններից խնդրում էր պատասխանն ուղարկել Բաքվում խորհրդային Հայաստանի լիազոր ներկայացուցիչ Դովլաթովի միջոցով:

Ուկրաինայի հետ տնտեսական առնչություններում խորհրդային Հայաստանի իշխանությունները որևէ հականահողությունների չհասան և երկու երկրների միջև այդպես էլ ապրանքափոխանակության վերաբերյալ պայմանադիր չստորագրվեց:

Այսպիսով խորհրդային հանրապետությունների հետ առևտրատնտեսական հարաբերություններ հաստատելու հարցում ՀՍԽՀ իշխանությունները հասան որոշակի հաջողությունների՝ չնայած այն հանգամանքին, որ ոչ բոլոր խորհրդային հանրապետությունների հետ առևտրական պայմանագրեր ստորագրվեցին: Դրա գլխավոր պատճառներից մեկն այն էր, որ Հայաստանի կողմից առաջարկվող ապրանքների ցանկը չափազանց համեստ էր և ոչ միշտ կարող էր հետաքրքրություն առաջացնել այլ երկրներում: Խորհրդային որոշ հանրապետությունների հետ առևտրային պայմանագրերի բացակայությունը բացատրվում է նաև այն հանգամանքով, որ այդ երկրները հրաժարվում էին առևտրի հիմքում դնել ապրանքափոխանակությունը և գերադասում էին առևտուր իրականացնել կանխիկ դրամով: Սա, իհարկե, ձեռնտու չէր ՀՍԽՀ-ին, որը, ունենալով դրամական սուղ միջոցներ, ձգտում էր առևտուր իրականացնել ապրանքափոխանակության միջոցով:

---

<sup>22</sup> Նույն տեղում, գ. 87, ք. 12:

**ГРИГОР БАЛАСАНЯН**  
**ЕГУ**

**ИЗ ИСТОРИИ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ  
ССРА С СОВЕТСКИМИ ГОСУДАРСТВАМИ (1920-1922 ГГ.)**

**РЕЗЮМЕ**

Статья посвящена торгово-экономическим отношениям Армянской ССР с советскими государствами начала 20-ых годов 20-го столетия.

Благодаря установлению торгово-экономических отношений с советскими республиками, правительству Армении удалось смягчить продовольственный кризис в стране и предпринять шаги к восстановлению промышленности Армении. Надо подчеркнуть, что в первую очередь были созданы прочные экономические отношения и связи с Россией. Некоторые экономические связи были установленные также с Азербайджаном, Грузией и Украиной.

Так, с отдельными предприятиями Азербайджана власти Армении заключили торгово-экономические соглашения, что способствовало активизации некоторых отраслей промышленности.

До установления советской власти, правительство Грузии всячески препятствовало транзиту грузов, предназначенных для Армении (даже гуманитарных) по своей территории, которые шли со стороны России. С Грузией экономические связи активизировались только после установления в стране советской власти.

Власти Армении пытались установить экономические связи и с Украиной. Армянское правительство в основу торговых отношений пыталось вложить принцип товарообмена, т.е. таким образом стремилось компенсировать отсутствие в стране наличной валюты. Но власти Украины отказались от такого принципа торговых отношений, поэтому между двумя государствами не было подписано торгового соглашения.